

Szent Péter cvikkere

„Száz sikertörténetre jut egy kudarc” – Körkép a Partium veszélyeztetett értékeiről
2011.07.09 00:00

Farkas Adrienne

A Partiummal a megszokottnál is mostohábban bánt és bánik a történelem. A földrajzi-etnikai viszonyok semmibevételével darabolták fel, többnyire átrohantak rajta hol tatár, hol török hadak – mostanában a turisták azok, akik megállásra sem méltatják. Pedig a Partiumban utazgatni olyan, mint a hűsvéti tojáskeresés: a legeldugottabb helyen találunk rá a legszívderítőbb szépségekre. A Teleki László Alapítvány immár tizenkettedik alkalommal tartotta meg Megújuló örökség című konferenciáját, amely az elmúlt évek szokása szerint nem tanácsteremben, hanem az alapítvány segítségével megóvott vagy feltárt épített örökség helyszíni bejárásával zajlott.

Csatolt részek – ezt jelenti a Partium szó. Elcsatolt részek, kattogja az ember elméjében a történelmi tudat, a Partium annyira egységes folytatása a magyar Alföldnek, nemcsak történelmi, hanem földrajzi értelemben is, hogy különösen érthetetlen, mit keres itt a határ. Hogy itt van, az nagyon is nyilvánvaló: mindenütt látszik a gazdasági amputálás okozta lassú elhalás. A szegénység errefelé bezárkózós, redőnylehúzó vagy még rosszabb: ablakbedeszkázós, gazfelverős, elmenekülő. Egyes vidékein sovány a föld, az állatnak nincs értéke, itt sem vesznek már malacot, se pucolni, fejteni való zöldseget, egyszerűbb a boltban feldarabolva, mélyhűtve megvásárolni. Aki tehette, városba költözött, vagy még messzebb, Magyarországra, Spanyolországba, Olaszországba. Nem ritka, hogy egy faluban kevesebb a lakott ház, mint az elhagyott. Döbbenetes látni, hogyan tűnik el a száz évvel ezelőtti virágzás minden nyoma. Potyog a vakolat a szecessziós homlokzatról, kidönti a növénydek fa a gyönyörű, kovácsoltvas kaput tartó vasos, szép oszlopokat. A Váradról, Pestről vagy tán Bécsből rendelt leányarcú stukkók vonásai alig vehetők ki a száz rétegben ráhámozott festékek alatt, a legtöbb ablak mosatlan, nincs már, aki nagytakarítást csináljon. Ehhez képest még a cigánysorok vidám, kutyás-gyerekes, napégetetten szutykos zsbivására is felüldülés.

Ezen a vidéken mostoha a műemlékek sorsa, itt nem álltak hegyvonulatok a betolakodók útját, a településeket remekül le lehetett igazni. A Fekete-Köröstől délre eső területeken tulajdonképpen nem is maradt meg középkori műemlék állomány, a török hódoltság idején a lakosság is elpusztult vagy elmenekült, helyére a XVIII. században hoztak telepéseket például Gyöngyös és Debrecen környékéről. A mai magyar anyanyelvű lakosság túlnyomórészt ezeknek az embereknek a leszármazottja, csupán a belényesi bányavidék környékén maradt meg néhány középkori eredetű magyar falu, körülvéve sokkal több és sokkal nagyobb lélekszámú román faluval. Akik a pusztítások után idejöttek, továbbvitték az életet, földet műveltek, állatot és gyereket neveltek, az úszköt lemosták, a templomot újjáépítették, hozott hitük szerint a saját képükre formálták.

Furcsa kontraszt, hogy míg az emberek világa fogy és pusztul, Istené erősödik és szépül. A partiumi közösségek templomai a szakszerű műemlékvédelmi munkának köszönhetően olyan szépségükben tűndöklőnek, mint még soha, mert a feltárásoknak köszönhetően általában egyszerre láthatók az elmúlt évszázadok építészetiének lecseszbebb elemei. Ami a régi embereknek útjukban volt, ezért levakolták, befalazták, lefestették – ülfülkék, falba vágott szentségtartók, faragott szemöldökdíszek, kecses vagy különös formájú gótikus ablakok vagy éppen festett falképek –, az a mai szemnek gyönyörű ékszer, amely hófehérre meszelt református templomfalakból ragyog elő. Eppen az adja a báját, hogy meglepetés, olyan helyeken tűnik fel, ahol a mai architektúra miatt nem is számítnak rá. Azt mondják, a minőségi dolgok összeillenek – és tényleg így van: nem elnyomja, hanem erősíti egymást a XVIII. századi, mérnöki pontossággal bevágot nagy ablak, illetve a mellette kibontott, három-négy száz évvel korábbi, Istennek tetszően karcsú és elegáns, de nagyon is emberi módon pontatlan gótikus ablaknyílás. A Partium településeinek jelentős része már az 1500-as évek derekán áttért a megreformált hitre (épp csak Nagyvárad és Szilágysomlyó vonzásában tudott megmaradni tömbben a katolicizmus), és ennek megfelelően átalakította a templomait: ahol voltak freskók – jobbra az Árpád-korból –, azt lemeszelték vagy levakolták, sokszor éppen ezzel mentve meg az utókornak őket. A partiumi freskók többségéről már a XIX. században tudott a magyar művészettörténet többek között Rómer Flóris rajzai és leírásai nyomán, de szakszerű feltárásuk az ezredfordulóig váratott magára.

Az emberekre nehéz vigyázni. Hajlamosak kihalni és beolvadni, a leváltárák meg légni vagy elázni – minden tudatos és természetes pusztítás ellenére mégis az épített örökség az, amely emlékeztet adott helyen egy-egy közösség vagy kultúra jelenlétére. Amíg a magyarság közel ezeréves templomai állnak a jelenlegi politikai határon túl, aligha lehet jöttmentnek nevezni és az életlehetőségeitől megfosztani kisebbségbe szorult nemzetársainkat. Illetve lehet, csak nincs rá jogalap. A Teleki László Alapítványt (TLA) 1996-ban hozta létre az akkori magyar kormány, 1999-től indult az a program, mely célul tűzte ki a határon túli magyar vonatkozású műemlékek megmentését és felmérését, emellett az alapítvány szakemberei jelentős kutatómunkát is folytattak. 2006-ban a kormányzat megszüntette az alapítványt. 2007-ben magánszemélyek segítségével megtörtént az újrualapítás, természetesen azóta sokkal szerényebb összegekkel gazdálkodhatnak. Hogy milyen épület kaphat támogatást, azt nagyjából két alapvető szempont figyelembevételével határozzák meg: az épület műemléki értéke, illetve az épületet használó magyar közösség élettereje szerint. Sokszor nem könnyű a döntés, hiszen hatalmas művészettörténeti kincsek várnak megmentésre olyan helyeken, Dél-Erdélyben például, ahol egyre több kisteleplülésen már mutatoba sem élnek magyarok. A Partium itt még nem tart. Azokat a református templomokat, amelyeket a konferencia során látogattunk meg, sok esetben olyan erős helyi közösség használja, amely a saját pénzéből tudott az épület megszerzésére áldozni. Itt a TLA többnyire a kutatások és egyes restaurálási munkák költségeit fedezte, illetve különféle egyházi, valamint magyar állami támogatások is segítettek. Néha egy-két millió forintból is csodát lehet tenni, megmenteni egy középkori falképet, vagy éppen tetőt ácsolni egy összeomlás előtt álló, ám értékes templom fölé. Éveken keresztül szinte csodának számított, ha magyar vonatkozású műemlék támogatást kapott a román nemzeti restaurálási programtól, ám most fordulni látszik a kocka. Idén több mint ötven magyar műemléknek jutott helyreállításra pénz a román államtól, sok esetben tisztességes támogatás (két-három millió forintnak megfelelő összeg), amely például egy templom külső tatarozását helyi kivitelezőkkel fedezheti is.

Azok a református templomok, amelyekről a következőkben szó lesz, a magyar határtól sokszor csak egy-két falura, legfeljebb ötven kilométerre vannak, egy hétvége alatt meg lehet nézni valamennyit. Erdemes. Az épületek ismertetéséhez Emódi Tamás nagyváradi művészettörténész és Lángi József restaurátor nyújtott segítséget. Ők végezték ezeknek a templomoknak a feltárását, kutatását és restaurálását.

Kezdjük rögtön a legizgalmasabbal, Siter templomával a Hegyköznek nevezett vidék dombjai között! Valószínűtlenül idilli táj, fél óra alatt ide lehet érni Nagyváradról. A lakosság évszázadokon keresztül gyümölcsstermesztésből, elsősorban a déli lankák szelídgesztenyefából élt. Azonban ide is elért a reménytelenség: a kiöregedett fákat nincs, aki újrateljesse, az egykor ezernél is több lelket számláló közösség a felére fogyott, nincs már iskolájuk, lassan több házba járnak ki a nagyváradiak vikendezni, mint ahányan itt laknak. A településnek a XI. századi tizedjegyzékek szerint közepesen gazdag közössége lehetett. A templom építéstörténetének elejét nem ismerjük, azt viszont igen, hogy

---

szerencsés épület. Először is megúsza a törökdúlást. A második nagy szerencse akkor érte az épületet, amikor néhány évvel ezelőtt véletlenül kimaradt a román műemlékvédelmi jegyzékből, és tévedésből a település másik, jelentéktelen épülete került be abba. E pár éves tévedésnek köszönhetően a Teleki László Alapítvány szakmai és anyagi támogatása mellett megkezdődhetett a templom gyors – és ostoba, időrabló bürokratikus eljárásokat mellőző – kutatása 2002-ben, és nemrég befejeződött a restaurálása. A XIX. században az ábrázolástörédek alapján tévesen pogány templomnak tartották. A 2002–2004-ben végzett kutatások nyomán kibontakozott az alföldi régió egyik legjelentősebb középkori falképegyüttese. A több alkalommal feltárt, de mindannyiszor visszameszelt falképei rendkívül kvalitatós és ikonográfiai szempontból is ritka és sajátos együttes részletei, Szent Móric, a szegény Lázár történetének töredékei, Szent Mihály képei kerültek ismét napfényre.

Az épületkutatás nyilvánvalóvá tette, hogy az eredeti templom a XIII. században épülhetett, az Árpád-kori falakba ülfülkék mélyedtek, keskeny, rézsús bélletű ablakai félkörívesen záródtak, előkerült a fal vastagságában kialakított lépcső, illetve a karzatok maradványai. Hasonló, a vastag fal belsejébe vajt lépcső vezet az ugyancsak középkori albisi református templom tornyába is. Ezeken a lépcsőkön elindulni időutazás, a falakban még most is benne rezegek azoknak a katonáknak a szapora szívdobogása és ziháló lélegzése, akik ide felszaladva védték az övéiket, akik a fosztogatók elől menekültek a templomba. Ha szembejött az ellenség a szűk lépcsőn, csak egy maradhatott élve.

A siteri templomnak azonban nem ez a legérdekesebb eleme, hanem a hajó délkeleti sarkában talált baldachinszerű oltárépitmény (cibórium) maradványa, amely egykorú a templommal, s a XIV. században a szentélyvel együtt gazdag, feliratokkal tűzdelt kifestést kapott, hátfalán Maiestas Domini-ábrázolás, illetve a Szentlélek megjelenése látható – egykor talán a halottakat ravatalozták fel itt, mindenestre a Kárpát-medencében építészeti ritkaságnak számít.

Szalárd a Berettyó partján elbújó falucska, de itt áll az az épület, amely a megyében XV. századi formáját talán leghívebben őrzi. Előzménye ferences kolostortemplomnak épült – a korabeli oklevelek szerint úgy elpogányosodtak erre felé az emberek, hogy minorita szerzeteseket kellett ideküldeni –, története a Csáky családdal kapcsolódik, amely 1395-ben kapta meg az uradalmat. Szintén a TLA támogatta a templom falkutatásait 2004–2005-ben. Ennek során előkerült a szentély középkori falfestményeiből három jelenetsor.

Belépni egy középkori templomba mindig lélegzetet megakasztó élmény, mintha összesűrűsödött volna benne a sok évszázadnyi ember sorsa: minden imája, könyörgése, reménye és öröme. Nincs két egyforma, sőt kicsit sem hasonlítanak egymásra! A középkorban elszigetelt kisközségek és ki tudja, honnan idevándorolt építőmesterek megpiktorok, még ha betartották is a nagy korstílusok előírásait, valamennyien a maguk ízlése és a megrendelő elképzelései szerint dolgoztak, ráadásul néha meglepően magas színvonalon. A régi Magyarországon nem egy olyan középkori, falusi kis templom volt, amelynek falfestései és építészeti kvalitásai nem maradnak el a nagy nyugati katedrálisokéitól. Sőt bájban sokszor messze lekorozik azokat. Falfestménytörédek – a sok átépítés miatt – sokszor a legvalószínűlenebb helyekről kerülnek elő a templomokban, bizony tekergetni kell a nyakat, ha szemügyre akarjuk venni őket. Szalárdon viszont olyan szabályos kompozíciókat festett a középkori mester, mintha egy modern kori belsőépítész tervezte volna meg úgy, hogy a legszebben érvényesüljön a fehér falon. A kép közepét a trónoló Mária foglalja el, ölében a gyermek Jézussal, balján két szent áll, az idősebbik Szent István vagy Szent László, a fiatalabbik talán Imre herceg, karddal és liliummal. Jobboldalt Szent Katalin látható, mellette pedig egy szent püspök lába alatt hódoló király. Az északi fal Mária halálát ábrázolja.

Kell ahhoz a pusztuló emlékeink meglátogatása során szerzett némi gyakorlottság, hogy az érabrányi romtemplom láttán az érdeklődés győzzön a szemlélőben a keserűség felett. Az Árpád-kori templomot a XX. század közepéig használták a közösség, azután átadta az enyészetnek. Az eredetileg premontrai rendi templomnak szánt épületet a Catalogus Ninivensis 1234-ben említi először. A kolostor szerzetesi közösségének megszűnése legkésőbb 1552 táján lehetett. Mind a hajó, mind a szentély korábbi, XII. századi egyhajós, félköríves apszisú templom alapján áll. A templom nyugati és északi épületrészei a XVIII. századig bizonyosan álltak, ekkor épülhetett a mai nyugati homlokzati fal. De 1920-ban a gyülekezet végül úgy döntött, hogy új templomot épít. A lebontott torony és a fedélszék anyagát is felhasználták az új épülethez. Ekkor kezdődött meg a középkori templom romosodása. 1999-ben indult a kolostortemplom többéves régészeti feltárása, mely megalapozta az épület szerkezeti megerősítését, a fedélszék és az oromfalak rekonstrukcióját és a műemléki helyreállítását. Annak ellenére, hogy a templom falképeit mérsékeltegre festették fel, és évtizedekig ázott, a falakon felismerhető néhány apostol életnagyságú képe, illetve egy felszentelési kereszt meg egy hatalmas szárnyú angyal vörösrel festett képe.

Az egykorvolt Zaránd vármegye egyik évezredes települése, Feketegyarmat szintén csak épített örökségébe kapaszkodhat. Már 1880-ban azt írta Rácz Károly A zarándi egyházmegye című könyvében, hogy „nincs itt meg sem egyes egyházaknak, sem az egyházmegyének jegyzőkönyve, anyakönyv, napló, korjegyzet vagy bárminő néven nevezendő okmány, mely szorosan és kizárólag ennek történetére vonatkoznék, kivéve egy pár fejedelmi adománylevelet a XVII. századból. Nincsenek egyházi ingóságok, templomi felszerelvények, harangok, úrasztali edények, terítők, pecsétnyomok, emléktáblák, több effélék, mindezek az ellenséges hadak dúlásainak alkalmával ragadomány tárgyai lőnek vagy elharmadtak, vagy némely részöket a föld keble rejtje magában.” Van viszont egy Árpád-kori templom, amelyet vélhetően a tatárjárás során megrongálódott óromán stílusú épület helyére építettek. A XIX. században a templomban végzett belső felújításokkor középkori freskók kerültek napvilágra, melyek egy része a figyelmetlen felújítási munkálatok során elpusztult. Ami maradt, az a késő gótikus festészet remeke. Láthatunk a falakon Szent György-legendát és Szent Annát, ölében Máriával, annak ölében Jézussal, illetve a másik két Máriát gyermekekkel.

Néhány faluval odébb, Vadászón a középkori freskófestészet egyik legizgalmasabb képe került elő a szintén az Árpád-korban épült templomból. II. András király egyik adománylevelében (1214) úgy említi az egyházközséget, mint ahol virágzó egyházi tevékenység folyik. 1590-ben, amikor a falu lakossága református hitre tért, a templom belsejében található freskókat elpusztították. Egyetlen maradt meg. A képet 1878-ban Rómer Flóris régész fedezte fel újra, majd restauráltatta: Krisztus keresztet feszítését ábrázolja, némi reneszánsz hatás érzékelhető a képen. A felhasznált színek sötét és tompa árnyalata jól érzékelteti a nagypénteki esemény tragédiáját, e kép magával ragadó: Jézus hús-vér alak, a szereplők arca kifejező, az egész kép léleteli. Kedves apróság, hogy az egyik ábrázoláson Szent Péter cvikkert, csiptetés szemüveget visel. Magyarremete szintén az Árpád-kori templomok sorába illeszkedik, csücsíves szentélyt kapott, amelynek falán Szent István és Szent Imre, töredékekben Mihály arkangyal, több apostol, valamint Jézus ostromozása, illetve Szent Bertalan és egy Szent László-legendafreskó látható. A varázslatos kifestéseken kívül ennek az épületnek az érdekessége, hogy a település egykori ura, a jobbágysorból kiemelkedett, román származású – de aztán elmagyarosodott – Kenéz család a torony alját bizánci ortodox művészettel festette ki. Ilyesmire inkább Dél-Erdélyben látunk példát, a Partiumban ritkább.

Száz sikertörténetre jut egy kudarc – foglalja össze Káldi Gyula műemlékvédelmi szakember és a Teleki László Alapítvány kurátora azt, ami a hadadi református templommal történt. A Szent László-templomot a XV. században építették gótikus stílusban. A templombelső legértékesebb darabja a Rhédey Zsuzsanna által 1754-ben megrendelt késő reneszánsz virágdíszes szőszék, amely a kidei Sipos Dávid kőfaragómester művészetét dicséri.

A kazettás mennyezetű hajóból és sokszögzáródású szentélyből álló templom nyugati tornya az 1900-as években épült az eredeti torony helyébe, amely csúszni és repedezni kezdett, ezért lebontották. A templom ugyanis meredek lejtőre épült. Gyönyörű a kilátás, de az elmúlt száz évben úgy megváltozott az épület alatt és közvetlen közelében a felszín alatti vizek folyása, valamint a különféle geológiai rétegek egymáshoz való viszonya, hogy a hétszáz éves épület elindult a torony után. Előbb csak repedések keletkeztek rajta, aztán az utóbbi években rohamossá vált a romlás, annak ellenére, hogy vasbeton gyűrűkkel próbálták megerősíteni, megállítani magyar és román szakemberek az épület csúszását. A dolgok jelenlegi állása nem sok jóval kecsegtet: a repedéseken belátni az épületbe, amelynek már a környéke is életveszélyes. A templomhoz vezető úton félméteres szintkülönbségeket eredményezett a talajcsúszás. Úgy tűnik, a hadadi templomot megbővítve a mélység, ledobta magáról a vasbeton gyűrűket, és halálós vonalommal néz a mélység felé. Ki tudja, meddig áll, érdemes tehát megnézni, ahogy a gyönyörű fekvésű település két kastélyát is, a késő barokk Wesselényi- és az eklektikus Degenfeld-kastélyt.

A jelenlegi kormányzat és a Teleki László Alapítvány közötti tárgyalások bizakodásra adnak okot: úgy tűnik, az alapítvány hamarosan ismét állami támogatással végezheti a munkáját. Diószegi László, a TLA elnöke nyílt levélben hívta fel a kormány figyelmét a határon túli épített örökség védelmére. Ehhez nemcsak a konferencia résztvevői, hanem a nemzeti emlékezet frissen tartását szívükön viselő értelmiségiek is csatlakoztak.
